

OBRAZOVANJE I ISHODI TRŽIŠTA RADA U REPUBLICI SRPSKOJ

EDUCATION AND THE LABOR MARKET OUTCOME IN THE REPUBLIC OF SRPSKA

Darko Pašalić^{a,1}, Nenad Lalić^{b,2}, Stevo Pašalića^{c,3}

^aMtel a.d. Banja Luka

^bUniverzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet fizičkog vaspitanja i sporta

^cUniverzitet u Istočnom Sarajevu, Pedagoški fakultet

PODACI O ČLANKU

Primljen 02.09.2017.
Dostavljen na recenziju 28.12.2017.
Prihvaćen 15.01.2018.
Dostupan online od 11.05.2018.

Ključne riječi:

obrazovanje i obrazovna struktura
tržište rada
radna snaga

ARTICLE INFO

Received 09/02/2017
Sent to revision 12/28/2017
Accepted 01/15/2018
Available online 05/11/2018

Keywords:

education and educational structure
labor market
labor force

APSTRAKT

Obrazovanje je jedan od ključnih faktora efektivnosti i brzine ekonomskog razvoja. Usavršavanje i mijenjanje društvenih odnosa zavisi najviše od znanja i nivoa obrazovanja ljudi. Moderni razvoj traži nova znanja i potreba za njima permanentno raste. Kvalitet ljudskih resursa predstavlja dinamičan element razvojne politike. Njegova mobilnost i sposobnost prilagođavanja ubrzava i unapređuje promjene. Doprinos obrazovanja je za ukupni razvoj od strateškog značaja, između ostalog i zato jer tehnološki napredak diktira razvoj ljudskog potencijala. Obrazovni sistem na našim prostorima prati problem nepodudaranja strukture školstva, obrazovnih profila i potreba privrede. Ko degradira svoj obrazovni sistem gubi i sopstvenu budućnost. Loše obrazovanje nije jedini isključivi razlog nezaposlenosti ali je činjenica da postoji snažna korelacija između ove dvije pojave kao i da obrazovanje igra značajnu ulogu u borbi protiv nezaposlenosti. Tranzicioni procesi rezultirali su krupnim promjenama u strukturi zaposlenosti. Privredni pritisci i nesigurno tržište prisililo je brojne organizacije da se okrenu fleksibilnijim oblicima zapošljavanja. Nakon analize dostupnih studija, analiza, istraživanja u sferi kretanja na tržištu rada u Republici Srpskoj, te analize dostupnih relevantnih statističkih podataka, o demografskoj strukturi, zaposlenosti i karakteristikama radne snage, neformalnoj ekonomiji, politikama obrazovanja i ishodima tržišta rada, kao i ekonomskom rastu i dinamici potražnje za radom, ovaj rad odgovara na pitanje kakva su trenutna kretanja na relaciji obrazovanje-tržište rada Republike Srpske, te daje analitički pregled dostupnosti radne snage s obzirom na starosnu strukturu, obrazovnu strukturu i druge dostupne statističke pokazatelje.

ABSTRACT

Education is one of the key factors in the effectiveness and speed of economic development. Improving and changing social relations depends mostly on the knowledge and on the level of education of people. Modern development requires new knowledge and the need for them is constantly growing. The quality of human resources is a dynamic element of development policy. Its mobility and adaptability accelerates and improves change. The contribution of education is for the overall development of strategic importance, among other things, because technological progress dictates the development of human potential. The educational system in our area monitors the problem of mismatch in the structure of education, educational profiles and the needs of the economy. The one who degrades his educational system loses his own future. Poor education is not the only exclusively reason for unemployment, but the fact is that there is a strong correlation between these two phenomena, and that education plays an important role in the fight against unemployment. Transition processes have resulted in major changes in the structure of employment. Economic pressures and the uncertain market has forced many organizations to turn to more flexible forms of employment. After analyzing the available studies, analysis, research in the field of labor market trends in the Republic of Srpska, and analyzing the available relevant statistical data, the demographic structure, employment and characteristics of the workforce, the informal economy, education policies and labor market outcomes, as well as the economic growth and dynamics of labor demand, this paper answers the question of current trends in the education and labor market of the Republic of Srpska and provides an analytical overview of the availability of labor force with respect to the age structure, educational structure and other available statistical indicators.

¹ darko.pasalic@mtel.ba

² nenad.lalic@yahoo.com

³ stevo.pasalic@gmail.com

Uvod

Obrazovanje je jedan od ključnih faktora efektivnosti i brzine sveukupnog razvoja. Smatramo da će sveobuhvatan prikaz podataka koje smo prezentovali dati značajan doprinos u rasvjetljavanju aktuelnog stanja u sferi obrazovanja, savremenih društvenih procesa i ukupnog razvoja na prostoru Republike Srpske.

Potreba za unapređivanjem kvaliteta obrazovanja i kvaliteta obrazovnih ustanova rezultat je višedecenijskih rasprava vođenih na širem obrazovnom prostoru, ali i uviđanja da obrazovanje visokog kvaliteta predstavlja kamen temeljac uspješne i stabilne ekonomije, pomaže rješavanju odnosno minimalizovanju problema nezaposlenosti i predstavlja uslov za uključivanje u procese globalne integracije. Obrazovanje ima svoje ciljeve, a koji su u funkciji cjelokupnog privrednog razvoja, povećava društvenu mobilnost, omogućava i olakšava prilagođavanje pojedinaca neprekidnim društvenim i socijalnim promjenama.

Obrazovanje posmatramo dvojako, u smislu usvajanja potrebnog znanja i učenja primjenjivanja znanja u praksi, posebno je važno u privredama u tranziciji gdje i znanje postaje roba. Isprepletenost obrazovanja, tehničkog progressa i zapošljavanja ključan je trougao u usmjeravanju privrednog razvoja.

U uslovima ekonomije znanja pojam i značaj obrazovanja se mijenja. Nekada je to bio proces koji se vezivao za određeni period života a u novije doba obrazovanje predstavlja proces koji je sve manje centralizovan (i institucionalizovan) i koji je dostupan ljudima u svim životnim dobima, a koji je prilagođen pojedinačnim potrebama. To više nije zatvoren proces koji se jednom započne i jednom završi sa ciljem da se stekne određena kvalifikacija i dobije radno mjesto. Najznačajnija novina odnosi se na činjenicu da je učenje proces koji traje ne samo do trenutka okončanja formalnog obrazovanja, već tokom čitavog života. Dolazimo do koncepta cjeloživotnog učenja koje usvajaju brojne evropske zemlje. Činjenica je da znanja koje studenti stiču u toku studija veoma brzo zastarijevaju i ukoliko toj činjenici pridružimo i ostala saznanja o ubrzanom razvoju dolazimo do zaključaka koliko je važno neprekidno unapređivati i proširivati znanja i vještine kako bi se moglo odgovoriti zahtjevima tržišta rada.

Obrazovni sistem Republike Srpske ima zadatak da pravovremeno, kvalitetno i efikasno obrazuje stanovništvo Republike Srpske u skladu sa iskazanim ili prepoznatim razvojnim opredjeljenjima u pravcu održivosti i da odgovori na obrazovne potrebe svakog stanovnika Republike Srpske tokom cijelog njegovog života. Iz toga slijedi da obrazovni sistem preuzima ulogu ključnog razvojnog faktora, jer je kvalitetno obrazovana populacija Republike Srpske pravi resurs kako za valjano korišćenje prirodnih i drugih nasljeđenih resursa Republike Srpske, tako i za razvoj novih, prije svega onih koji će se zasnivati na napretku nauke.

Depopulacioni trendovi koji već značajno karakterisu sadašnjost, a izvjesno je i budućnost Republike Srpske upućuju na nalaz da se razvoj Republike Srpske ne može zasnivati na brojčanom povećanju ljudskih resursa (radno sposobne populacije), već isključivo na podizanju stvaralačkih i proizvodnih kvaliteta tih resursa, što je zadatak sistema obrazovanja. Tim prije, jer se za dogleđno vrijeme očekuje nastavak, u većoj ili manjoj mjeri, emigracije kvalitetne radne populacije iz Republike Srpske, dok se uopšte ne može računati na značajnu imigraciju takve populacije ka Republici Srpskoj (Pašalić, 2016).

Velike neujednačenosti nivoa razvijenosti regiona u Republici Srpskoj i visoka nezaposlenost ne mogu se brže i značajnije smanjivati privredom koja je tehnološki zastarjela, zasnovana na niže kvalifikovanoj radnoj snazi i sa malom novostvorenom vrijednošću. Rješavanje ovih problema Republike Srpske je izvodljivo, posebno na duži rok, isključivo preko tehnološke modernizacije proizvodnje, više inovacijama proizvoda nego inovacijama procesa i razvojem novonastajućih proizvodnih sektora. Početni uslov za ovakav smjer daljeg privrednog i drugog razvoja je radikalno podizanje nivoa obrazovanja cjelokupne populacije u Republici Srpskoj uključivanjem vaspitanja i obrazovanje za životnu sredinu u funkciji ostvarivanja održivog razvoja.

1. Demografski trendovi i obrazovanje

1.1. Demografski trendovi – pretpostavke o determinantama radne snage

Bosna i Hercegovina, a posebno Republika Srpska se danas nalaze u dubokoj demografskoj krizi uzrokovanoj brojnim, složenim i dugoročnim destabilizirajućim faktorima kretanja i razvoja stanovništva. Negativni dinamički i strukturni demografski trendovi postaju sve više ozbiljna prijetnja društvenoj stabilnosti i ekonomskom razvoju zemlje, što se značajno odražava i na obrazovanje u cjelini. BiH i Republika

Srpska gube stanovništvo i prirodnim i mehaničkim putem, a posebno negativan proces u demografskom razvoju je starenje stanovništva. Sve to produbljuje neravnotežu u funkcionalnim starosnim kontingentima važnim za buduću reprodukciju (posebno u obrazovanju), ali i za formiranje ekonomski aktivnog stanovništva, tj. radne snage. Iako je depopulacija u svim svojim oblicima opši proces u BiH i Republici Srpskoj, postoji određena populaciona polarizacija koja se indukuje i na nivou administrativnih jedinica (gradovi, opštine) i na nivou naselja (urbana/ruralna), odnosno regija. Demografsko osiromašenje BiH i Republike Srpske, posebno sve izraženije populaciono praznjenje, bitan su faktor prostorne, odnosno regionalne razvojne neravnoteže.

Početak devedesetih BiH ulazi u jednu od posebnih etapa svo-g društveno-političkog i demografskog razvoja. Rat na njenoj teritoriji te poratne i tranzicione teškoće, uz neizbježan uticaj na društve-na zbivanja i procese, posebno su uzdrmali demografska kretanja. Ratna dešavanja u BiH početkom devedesetih izazvala su vrlo intenzivna iseljavanja. Migracioni gubici kao posljedica rata (1992-1995.) iznosili su 527.000 osoba. Na osnovu podataka o broju doseljenih osoba u međupopisnom periodu 1991. – 2016., podataka vitalne statistike, te primjene vitalnostatiističke metode za utvrđivanje migracija, možemo procijeniti da se od 1991. do 2016. iselilo oko 1.152.437 osoba, što je 26,3% broja stanovnika BiH 1991. Tu emigracionu struju uglavnom je direktno uzrokovao rat (izbjeglice), ali i ekonomske prilike.

Najveća prosječna godišnja negativna stopa migracionog salda je zabilježena u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-95 (-51,8 na 1000 stanovnika), sa ukupnim gubitkom od jednog miliona ljudi. Polovina tog gubitka je nadoknađena između 1995. do 2000. godine, (blizu 500.000, a ostalo je izvan BiH 527.000 (Pašalić, 2012).

Tabela 1 – Demografski gubici u BiH (1991-2016)

	Rođeni	Umrli	Prirodni priraštaj	Migracioni saldo	Ukupna depopulacija
Bosna i Hercegovina	874 785	858.325	+16.460	-1152.437	-1135977
Republika Srpska	293 613	338.955	- 45.342	-355.529	-400 871
Federacija BiH	552 972	496 570	+56 402	-779 873	-723 471
Distrikt Brčko	28 200	22 800	+ 5 400	-17 035	- 11 635

Izvor: Stevo Pašalić and Nenad Lalić. (2017). "Influence of Demographic Aging On Economic Development Of The Republic Of Srpska (Bosnia And Herzegovina)", International Journal of Development Research, 7, (07)

Imajući u vidu ukupne promjene (smanjenje) broja stanovnika u BiH između 1991. i 2016. godine, moguće je kvantifikovati njihov uticaj na nastalo smanjenje ukupnog broja stanovnika u tom vremenskom horizontu, i to:

$D = (N-M) + (I-E)$ $D = (874.785 - 844.523^1) + (-1.152.437) = (+16.460) + (-1.152.437) = - 1.135.977$, dalje se izvodi ukupan broj stanovnika za 2016. iz obrasca:

$D = P2 - P1$ gdje se dolazi do međupopisne promjene broja stanovnika:

$P1 = 4.377.033(1991) - 1.135.977$ (ukupni demografski gubici 1991/2016.) = 3.241.056 (Pašalić, 2016).

Prema podacima RZS u 2016. godini zabilježen je pad broja živorođene djece u odnosu na 2011. godinu za 1,14%, tj. rođeno je 109 djece manje nego u 2011. Ukupan broj rođenih u 2016. bio je 9 452 djece.

Osnovna odrednica proučavanja prirodnog kretanja broja stanovnika je stopa ukupnog fertiliteta (SUF). Ta stopa označava prosječan broj živorođene djece koje će roditi jedna žena određene generacije u fertilnom periodu (15-49 godina) pod uslovom održanja istih specifičnih stopa fertiliteta kao i posmatrane godine. Analizirajući stope ukupnog fertiliteta u BiH 1991.. godine je iznosila 1,70 a 2015.. godine 1,23. Za prostu reprodukciju neophodna je stopa ukupnog fertiliteta od 2,14, što znači da je u BiH i Srpskoj vidljiva prirodna depopulacija (Pašalić, 2016).

¹ U ukupan mortalitet uključeni su umrli prirodnom smrću (748.325) i stradali u ratu (110.000 ratni mortalitet)

Tabela 2. SUF u Republici Srpskoj 2016.

Starosni kontigent	Broj rođenih	Broj žena	f_x
15 – 19	337	36 659	9,19
20 – 24	1 862	34 966	53,25
25 – 29	2.974	40 165	74,04
30 – 34	2 857	41 907	68,17
35 – 39	1 205	41 364	29,13
40 – 44	204	38 816	5,25
45 – 49	13	43 189	0,30
Σ	9 452	277 066	239,33

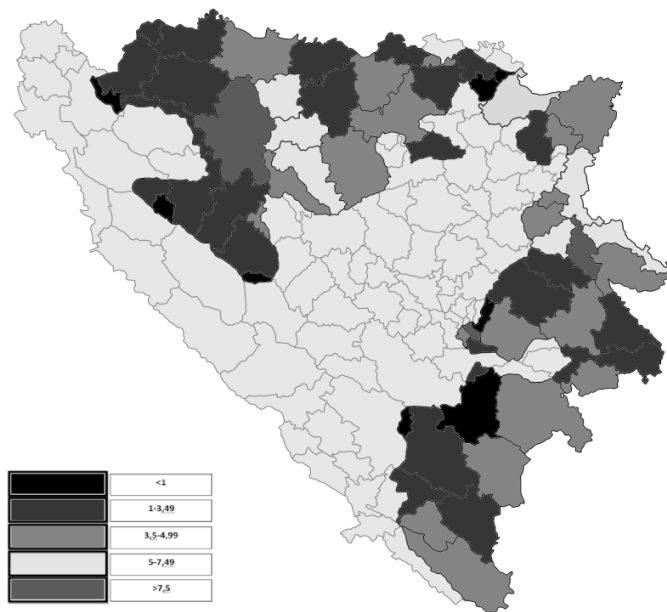
Izvor: Autorovo izračunavanje na osnovu podataka vitalne statistike
 SUF u Republici Srpskoj = $239,33 \times 5 = 1\,196,5$; $1\,196,5 : 1\,000 = 1,20$

Na osnovu izloženih podataka jasno se mogu identifikovati demografski problemi Srpske u sferi obnavljanja stanovništva:

1. depopulacija i starenje stanovništva,
2. neadekvatna reprodukcija stanovništva,
3. nenaseljenost prostora i neravnomjerna nerazvijenost.

Posljedice demografskih kretanja mogu da se sagledaju u ekonomskoj, socijalnoj, političkoj i drugim sferama. Može se sa sigurnošću tvrditi da će se na duži rok posmatrano niskonatalitetna područja suočiti sa vrlo izraženom depopulacijom i starenjem stanovništva.

Specifične stope fertiliteta u svim starosnim grupama (osim grupe 15-19 godina) pokazale su od 1991. do 2016. prosječnu tendenciju smanjivanja, a upozoravaju da je u svim petogodišnjim grupama starijim od 30 godina taj pad od 1991. stalan, dok su u starosnim grupama 20—24 i 25—29 godina zabilježene poslije 1980. godine značajne oscilacije povezane s promjenama u opštim stopama nataliteta i fertiliteta. Dok se broj živorođenih smanjivao, broj umrlih je, prosječno uzevši, lagano rastao, pri čemu je smanjenje broja živorođene djece brže nego povećanje broja umrlih.

Karta 1. Indeks vitaliteta Republike Srpske po opštinama/gradovima²

Izvor: Autorska obrada u GIS tehnologiji

² Indeks vitaliteta (Iv) je obilježje koje sadrži stvarnu i potencijalnu biodinamiku, a za ukupno stanovništvo Republike Srpske iznosi 4,19

Starosne kohorte od 0-24 godine su predobrazovni i obrazovni kontingenti koji će doživjeti u daljoj budućnosti velike preobražaje kao posljedica demografije. To se postavlja kao krupno pitanje u obrazovnom sistemu, koji neizostavno mora biti prilagođen navedenim trendovima. U kontingent predškolskog uzrasta priliv će biti sve manji. To će se dalje lančano prenositi na ostale nivoe obrazovanja sa izrazito samnjenim učeničkim i studentskim kapacitetima. U tako smanjenim kvantitativnim pokazateljima opredjeljenje u obrazovanju mora biti usmjereno na kvalitet obrazovanja, iz čega proizilaze kvalitetni ljudski resursi.

Smanjenje fertiliteta i prirodnog priraštaja direktno je uticalo na depopulaciju, odnosno na intenziviranje procesa starenja stanovništva, a time i na značajno smanjenje školske populacije. Republiku Srpsku karakteriše dugoročna tendencija smanjenja mladog i povećanja udjela starog stanovništva. Naime, kontingent mladog stanovništva (0-14) iznosi 14,2%, dok je udio starog (65+) porastao na 16,59%.

1.2. Stanje i promjene u obrazovanju

Doprinos obrazovanja je za privredni razvoj od krucijalnog značaja. Svi pojedinci koji pristupaju procesu obrazovanja na različitim nivoima školovanja i cjelokupan proces inoviranja znanja onih pojedinaca koji su ranije završili školovanje moraju biti povezani u jedinstven dobro organizovan sistem. Tranzicioni procesi rezultirali su kardinalnim promjenama u strukturi zaposlenosti. Privredni pritisci i nesigurno tržište prisililo je brojne organizacije da se okrenu fleksibilnijim oblicima zapošljavanja. Posebna pažnja se treba obratiti na radno ranjive grupe koje su više od ostalih izložene nezaposlenosti i translocirane u neaktivno stanovništvo. Između ostalih tu su stariji radnici, lica sa nižom stručnom spremom, radnici zastarjelih znanja i vještina.

Loš kvalitet obrazovanja i neusklađenost ponude i potražnje na tržištu rada jedno je od najvećih ograničenja za rast i zapošljavanje u Srpskoj.

Obrazovanje u BiH se finansira i koordinira na entitetskom i nivou kantona. Iznos sredstava za obrazovanje iz budžeta na različitim nivoima vlasti je, prema podacima UNDP-a 4,88%. BDP u 2011. godini. To je nešto ispod EU28 prosjeka od 5,25%.

Nivoi obrazovanja usko su povezani sa zapošljavanjem i učešćem u radnoj snazi. Prema podacima iz Ankete o radnoj snazi u 2013. godini više od 79% radno sposobnog stanovništva sa osnovnim obrazovanjem bilo je van radne snage., a 14,9% bilo je zaposleno. Sa završenom srednjom školom značajno rastu mogućnosti za zapošljavanje. U 2013. godini, dvoje od petoro onih sa srednjom školom bili su zaposleni. Ova grupa stanovništva u cjelini bilježi veće učešće na tržištu rada, s većim učešćem zaposlenih (40%) i nezaposlenih (17,2%). Visoko obrazovani na tržištu rada obično prolaze mnogo bolje, tri četvrtine visoko obrazovanih su u radnoj snazi, a samo 12,3% ih je nezaposleno.

Tabela 3. Obuhvat populacije obrazovanjem u Srpskoj

Kontingenti (obuhvat)	2017.	2025.
Predškolska djeca	9000	13000
Osnovnoškolska populacija	92000	88000
Srednjoškolska populacije	42000	37000
Studentska populacija	36000	29000
Ukupno:	179000	167.000

Izvor: Bilten obrazovanja, RZS, Banja Luka, 2017. i kalkulacija autora

Ključna strateška obilježja osnovnog obrazovnog sistema su obuhvat učenika osnovnim obrazovanjem, kvalitet obrazovanja (uslova, nastavnog procesa, nastavnika, učeničkih postignuća i kvalitet škole kao institucije), efikasnost i relevantnost. Glavne osnove za formulisanje strategije osnovnog obrazovanja predstavljaju: projekcija društvenog i ekonomskog razvoja u Republici Srpskoj koji sadrže viziju budućeg razvoja Republike Srpske i Evrope u narednoj dekadi kao opšteg konteksta u kome će se odvijati obrazovni proces (Pašalić, Dragosavljević, 2007).

Postoji priličan raskorak između vizije osnovnog obrazovanja i vaspitanja i trenutnog stanja. Neka pitanja je lakše rješavati, npr. kako povećati obuhvat djece i smanjiti njihovo osipanje iz osnovne škole, dok je mnogo veći problem popravlanje efekata osnovnog obrazovanja, podizanje kvaliteta znanja, umiča i kompetencija s kojima učenici izlaze iz škole. Čak i kada imamo dobre i jasne standarde učeničkih

postignuća, ostaje mnogo krupnih, međusobno tijesno prepletenih problema. Prije svega, to je pitanje obrazovanja nastavnika za kvalitetniji rad s učenicima (koncepta, programa, prakse, uvođenja u posao, kontinuiranog usavršavanja), a posebno njihovog osposobljavanja za rad u duhu modernih koncepcija nastave/učenja (shvatanje prirode procesa učenja, novih uloga nastavnika i učenika, fokusiranje na učenje i one koji uče, kreiranje nastavnih situacija koje su podsticajne i olakšavaju učenje, izbor kvalitetnih udžbenika, saradnja s kolegama, praćenje i unapređivanje nastave).

Stopa obuhvata u srednje škole je skoro potpuna u toj starosnoj kohorti. Najveći broj učenika upisuje gimnaziju, potom ekonomsku školu. Uprkos tome u Republici Srpskoj je mnogo manji udio gimnazijskog obrazovanja u odnosu na ostalo srednjoškolsko obrazovanje nego u drugim evropskim zemljama (jedino Republika Češka ima manji udio). Posljednjih godina problem je i selekcija učenika - u gimnazije više ne odlaze najbolji učenici. Pošto je potreban veći broj poena za upis u određene srednje stručne škole nego u gimnaziju, dešava se da slabiji đaci koji ne uspeju da se upišu u neku stručnu školu s liste izbora, upisuju gimnaziju jer je tamo manji pritisak. Obje ove činjenice, obuhvat i način selekcije učenika, predstavljaju ozbiljan problem za ostvarivanje strateškog cilja o povećanju broja osoba s tercijskim obrazovanjem.

Ozbiljne unutrašnje slabosti srednjeg obrazovanja su: geografski raspored škola koji ne obezbjeđuje dostupnost i pravičnost, nedovoljan obuhvat učenika u gimnazijama i značajno manji obuhvat učenika iz osetljivih kategorija, potom nizak kvalitet nastave i znanja s kojim učenici izlaze iz škole pa su nedovoljno pripremljeni za akademski nivo školovanja. Nastavnici u srednjim školama nisu dovoljno dobro pripremljeni za psihološko-pedagoški rad s učenicima, nisu obučeni za primjenu savremenih koncepcija učenja/nastave; nedostaje sveobuhvatna koncepcija obrazovanja budućih nastavnika (kvalitetna selekcija, stipendiranje, mentorski rad i stalno praćenje), nema nastavničkih smjerova na fakultetima za sve predmete, potrebno je unaprijediti koncept usavršavanja nastavnika u praksi i njegovog finansiranja.

Struktura upisa na osnovne akademske i strukovne studije određena je brojem mjesta za upis koji je utvrđen i odobren akreditacijom visokoškolskih ustanova. Struktura upisa na studijske programe reguliše se i finansijskim instrumentima tako što se više podržavaju studijski programi koji obrazuju za prioritetnije ili značajnije potrebe. Tim instrumentom se više ili manje podržavaju postojeći studijski programi i inicira razvoj onih studijskih programa čiji kapaciteti su nedovoljni ili pak uopšte ne postoje (otvaranje novih studijskih programa).

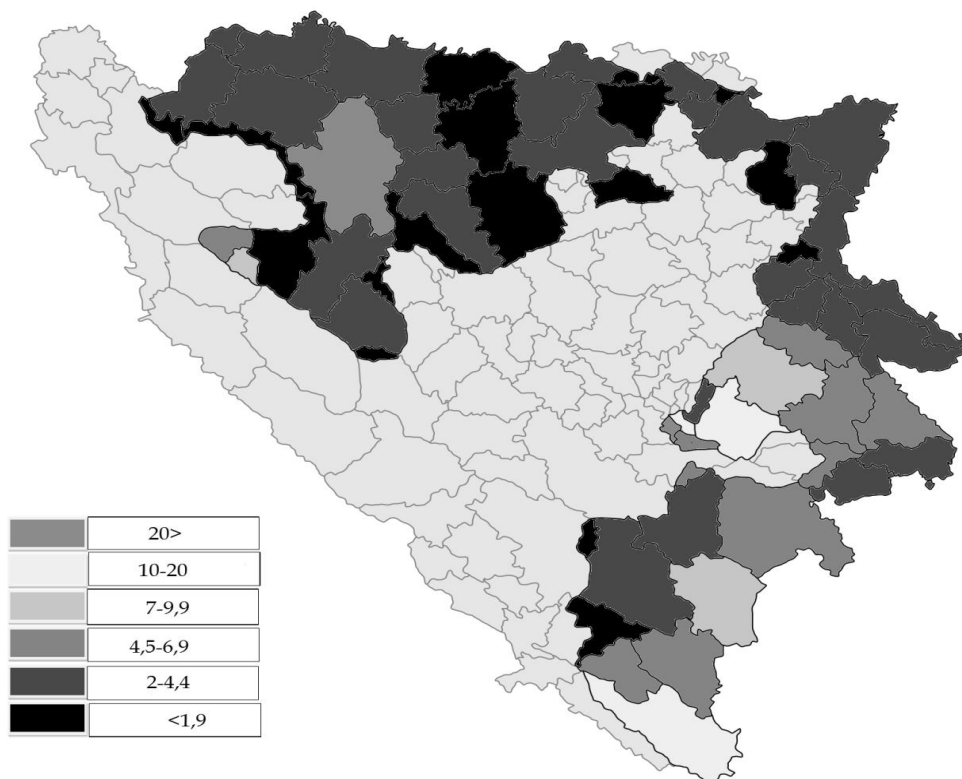
Unapređenje nastavnog procesa treba obezbijediti kroz poboljšanje kompetencija nastavnog osoblja u stručnom, naučnom i didaktičkom pogledu, a izbore nastavnog osoblja reformisati tako što će se: obavezno primjenjivati jedinstveni, javno publikovani kriterijumi, izborna tijela formirati od dovoljnog broja nastavnika u naučnoj oblasti i s odgovarajućim zvanjem, u komisije referenata uključiti nezavisne eksperte (domaćie i/ili inostrane), izbore nastavnika i istraživača sprovoditi transparentno i oglašavati preko EURAXESS mreže.

Odnos broja studenata i nastavnika poboljšati, naročito u polju društveno-humanističkih nauka gde taj odnos sada višestruko nadmašuje uobičajene evropske standarde i za svako obrazovno naučno i umjetničko polje definisati obavezno gornju granicu tog odnosa.

Republika Srpska ima 1109 nastavnika. U odnosu na ukupan broj stanovnika to iznosi 0,092, a Federacija BiH 0,196. Dakle, radi se o najnižem i najnepovoljnijem koeficijentu u okruženju. Tome treba dodati i da BiH ima najniži indeks ljudskog razvoja na Zapadnom Balkanu (0,735).

Indeks obrazovanosti (Io) U Republici Srpskoj iznosi 2,65. Posmatrajući to po nižim teritorijalnim jedinicama uočljivi su veliki dispariteti. Iz tih razloga neophodno je ukazati na indeks obrazovanosti kao ključnu komponentu razvoja, ali i raspoložive potencijale u pogledu ljudskih resursa, kao stvarnog pokretača i nosioca ekonomskog i sveukupnog razvoja (Pašalić, 2016).

Karta 2 – Kartografski prikaz indeksa obrazovanosti opština/gradova Republike Srpske³

Izvor: Autorska izrada karte u GIS tehnologiji

Indeks studentske iskorišćenosti (broj studenata u starosnoj kohorti 20-24 godine) u Republici Srpskoj iznosi 53,85, što je povoljnije u odnosu na indeks obrazovanosti BiH i FBiH. Ali, indeks studentske iskorišćenosti pokazuje izrazite disparitete po opštinama/gradovima i kreće se u rasponu:

Banja Luka 82,48, Trebinje 59,21, I. Sarajevo 53,55, Bijeljina 36,71, Prijedor 33,30,, Zvornik 19,02 (odnos među gradovima), te: Novo Goražde, Osmaci, Srebrenica, Vukosavlje, Donji Žabar i dr. u rasponu od 9,00 do 12,00.

Kakvo treba da bude obrazovanje da bi zadovoljilo zahtjeve? Stečena znanja treba da budu osnova sticanja profesionalnih vještina neophodnih za praćenje tehničko-tehnoloških promjena i potreba u procesu rada, kao i doživotno osposobljavanje.

Neophodno je sticanje znanja i vještina u procesu istraživanja, širenja i primjene znanja i uspostavljanje veza u svim sferama ljudskog društva. Razvijene zemlje sposobne su da za efektivnije ulaganje poboljšaju kvalitet i kvantitet obrazovanja i stručnog osposobljavanja.

Zemlje koje su u fazi razvoja potrebno je da utiču na podizanje nivoa znanja i vještina na svim nivoima obrazovanja. Ovo je prioritet zbog neophodnosti praćenja trendova informacione revolucije. Kod ovih zemalja se još uvijek insistira na bazičnom obrazovanju.

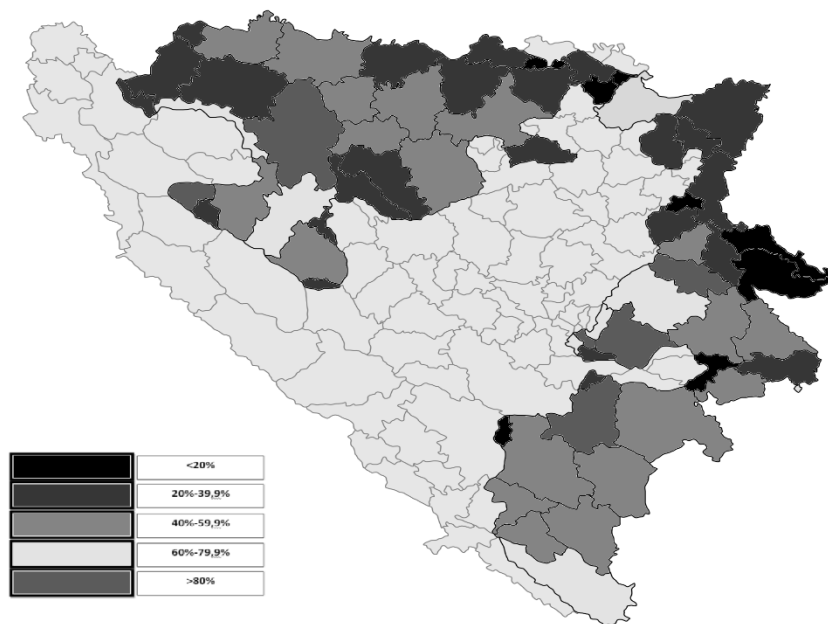
Školski sistemi moraju biti u službi mladih kako bi oni mogli da iskoriste svoje intelektualne, radne i životne potrebe u svim njihovim dimenzijama. Inovacije i promjene u društvu nameću redefinisane ciljeve i zadatke obrazovanja.

Redefinisano obrazovanje treba da podstiče razvoj znanja, vještina i stavova. Ono je najvažnija osnova za ostvarivanje procesa doživotnog učenja. Redefinisane ciljeve obrazovanja odnosi se i na: obezbjeđivanje

³ Indeks obrazovanosti (*I_o*), ukazuje na dostignuti stepen obrazovanosti stanovništva, te budućeg udjela najobrazovanijeg stanovništva.

znanja i vještina i pripremu za život i rad. Razvoj ličnosti učenika i njegovih sposobnosti, vještina i kreativnosti.

Karta 3. Indeks studentske iskorišćenosti Republike Srpske po opštinama/gradovima⁴

Izvor: Autorska izrada karte u GIS tehnologiji

2. Ishodi tržišta rada

2.1. Analiza tržišta rada

Demografske promjene nastale u Republici Srpskoj u zadnjih 10 godina izraz su dugotrajnih tendencija koje je teško zaustaviti, a još teže preokrenuti. Republiku Srpsku obilježava izražena depopulacija. Prema ovom istraživanju, tokom narednih pola vijeka u Republici Srpskoj će broj živorođenih tokom čitavog projektovanog perioda biti manji od broja umrlih. U ovakvoj situaciji, smanjenje brojnosti radne snage i starenje stanovništva sve više postaju ograničavajući faktor privrednog rasta i razvoja (Pašalić, 2014.)

Demografska problematika usko je vezana sa ekonomskom problematikom, što podrazumijeva niz koordiniranih mjera da bi se zadržala postojeća radna snaga i obnovilo stanovništvo.

Tabela 4. Stanovništvo Republike Srpske (u 000)

Ukupno		Radno sposobno	Aktivno stanovništvo	Neaktivno stanovništvo	Lica mlađa od 15 godina
2006.	1.169	964	417	547	205
2015.	1.002	867	417	468	135

Izvor: Popis stanovništva RS, RZS, Banja Luka, 2016.

⁴ Indeks studentske iskorišćenosti (S_s) predstavlja broj studenata u nekom prostoru u starosnoj kohorti 20-24 godina ukupnog stanovništva. Ovaj pokazatelj je značajan jer se mogu definisati visokoobrazovani kadrovi koji će u budućnosti "nositi" razvoj određenog prostora. Pokazuju se veliki dispariteti među lokalnim zajednicama.

Ako posmatramo radno sposobno stanovništvo u zadnjih 10 godina, uočava se izražen trend pada, i to od oko 964.000 u 2006. godini na 885.000 u 2015., što je smanjenje za 79.000 osoba ili za 8,2%. Od ukupnog radno sposobnog stanovništva, aktivno stanovništvo, tj. radna snaga (zbir zaposlenih i nezaposlenih), na relativno istom nivou je na početku i na kraju ovog perioda, dok je nivo neaktivnog stanovništva, tj. radno sposobnog stanovništva koje ne traži zaposlenje, značajno opao.

Ovdje posebno treba naglasiti da je stopa neaktivnosti (udio neaktivnih i nezaposlenih u ukupnom radno sposobnom stanovništvu) u RS jako niska, posebno u poređenju sa drugim zemljama u okruženju, a naročito u odnosu na EU4. Ona u RS iznosi oko 65%, i to znači da je oko dvije trećine radno sposobnog stanovništva ili nezaposleno ili neaktivno. U ovom trenutku to je negativno, ali ovako veliki broj neaktivnih, stvara rezervu za budući period u kom se povećava tražnja, a smanjuje ponuda radne snage (Pucar, 2017.).

S druge strane, posljedice negativnog prirodnog priraštaja naročito se vide kod lica mlađih od 15 godina, gdje je zabilježen pad od oko 205.000 u 2006. godini na 135.000 u 2015., što je smanjenje za 70.000 djece ili za 38,53%. Kao uzroci negativnog trenda ističu se negativan prirodni priraštaj i emigracije, čime se smanjuje radna snaga i ljudski kapital u zemlji (Pucar, 2017.).

Tabela 5. Struktura zaposlenih po obrazovanosti

Stepen obrazovanja	Dr nauka	Mr nauka	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PK	NK
2006.	573	705	21856	14615	72201	3460	11501	38565	6166	17851
2015.	1174	2250	46674	9843	90595	3885	7121	31724	2899	11544

Izvor: Bilteni RZS 2006-2016., Banja Luka

Što se tiče obrazovanosti zaposlenih, dominiraju radnici sa srednjom školom (44% u 2015. godini). Zatim slijede oni sa visokom školom, koji, zajedno sa magistrima i doktorima nauka, čine oko 24% zaposlenih. Takođe, značajno je učešće kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, koji zajedno zauzimaju 18%.

Tabela 6. Struktura zaposlenih po starosti

Starosne grupe	Do 24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65+
2006.	9207	19855	23915	25205	31345	32976	25754	15105	3670	461
2015.	9025	23304	31936	31535	27835	25787	27553	21620	8492	622

Izvor: Bilteni RZS 2006-2016., Banja Luka

Struktura zaposlenih po starosti (medijalna starost 41 godinu), skoro da je identična u odnosu na starosnu strukturu cjelokupnog stanovništva. Dvije najbrojnije starosne grupe u 2015. godini su one od 30 do 39 godina. Posebnu pažnju bi trebalo obratiti dijelu zaposlenih koji su u dobu u kojem ih u narednom petogodištu čeka penzionisanje. Naime, dalja analiza će pokazati u kojoj mjeri će biti moguće nadomjestiti taj odliv zaposlenih, pogotovo po pitanju kvalifikacija novopridošlih (vidjeti tabelu 9).

Nivo obrazovanosti nezaposlenih osoba se popravlja, i to predstavlja pozitivna tendencija na tržištu rada. Međutim, broj KV i VKV nezaposlenih radnika se smanjio za skoro 7.700 radnika u periodu 2010. - 2015. godina, a broj nezaposlenih sa VSS povećao za 8.200 osoba.

Tabela 7. Struktura nezaposlenih po obrazovanosti

GODINE	NK	PK-NSS	KV	SSS	VKV	VŠS	VSS
2010.	39606	3910	54307	37397	1688	2447	6265
2015.	28498	2686	47319	39781	1046	1784	14471

Izvor: Bilteni RZS, 2010-2016., Banja Luka

Iz navedenog se može zaključiti da na tržištu rada Republike Srpske postoji povećana tražnja za kvalifikovanim radnicima, a da je tražnja za visoko- obrazovanim kadrom mnogo manja (neka druga istraživanja pokazuju veliki raskorak u ponudi i potražnji (npr. postoji velika tražnja, a mala ponuda inženjera i drugog kadra iz tehničkih nauka, te mala tražnja, a jako velika ponuda diplomiranih menadžera, ekonomista, pravnika i dr).

Tabela 8. Struktura nezaposlenih po starosti

GODINE	15-18	18-30	30-40	40-50	50-65	UKUPNO
2010.	243	42742	37127	37531	27977	145.620
2015.	79	40238	32935	30971	31362	135.585

Izvor: Zavod za zapošljavanje RS, 2016.

Nezaposlenost mladih je, u stvari, jedan od velikih problema Republike Srpske, budući da je, naročito kada su u pitanju strukturalna i ciklična nezaposlenost, povezana sa neostvarivanjem očekivanih prihoda i siromaštvom, stagnacijom znanja i vještina, a to sve ima direktan uticaj na trajni gubitak ljudskih resursa.

Problem koji smo, takođe, dotakli u dijelu o zaposlenosti je problem velikih razlika između pojedinih dijelova Republike Srpske. Neke opštine imaju stopu nezaposlenosti preko 70% (Jezero, Rudo, Krupa na Uni), dok najrazvijeniji dijelovi imaju i najmanju nezaposlenost. Razvoj u RS ima svoju regionalnu i prostornu dimenziju, a svaki razvojni proces koji se odvija u nekim dijelovima zemlje, podstiče u drugim njenim dijelovima suprotne procese, često sa manje ili više nepovoljnim posljedicama.

Neusklađenost na tržištu rada imaju različite uzroke, koji mogu biti ciklične i l strukturne prirode. U periodima usporavanja ekonomskog rasta ili recesije, potražnja za random snagom se smanjuje rezultirajući povećanjem ciklične nezaposlenosti. Neravnoteže na tržištu rada mogu biti l strukturne. Na primjer, nivo obrazovanja nezaposlenih ne odgovara vještinama koje zahtijeva tržište rada. Ove vrste neusklađenosti na tržištu rada predstavljaju društveni problem, zbog rezultirajuće nezaposlenosti, ali l ekonomski problem za kompanije l zemlju zbog nižih potencijala ekonomskog rasta.

2.2. Projekcije tržišta rada

Osnovna metoda u kreiranju projekcija na tržištu rada u Republici Srpskoj je statistička metoda ekstrapolacije trenda, i to trendova tražnje i ponude radne snage na nivou RS i na nivou odabranih opština. Ekstrapolacija trenda se sastoji od predviđanja situacije ili budućih kretanja na osnovu situacije ili prošlih kretanja. Predmet analize je skup hronološki utvrđenih vrijednosti odabranih varijabli u oblasti karakteristika stanovništva, zaposlenosti i nezaposlenosti radne snage.

Model linearnog trenda koji se ovdje koristi objašnjava linearno kretanje (pozitivno ili negativno) vrijednosti posmatranog vremenskog niza. Osim prikaza linearnog kretanja pojave vremenskog niza na temelju ocijenjenog modela vršili smo predviđanje vrijednosti pojave za buduća razdoblja. U teoriji, mogućnost korišćenja metode trenda postoji uvijek kada postoji vremenski niz, ali u praksi, za primjenu linearnog trenda najpogodniji su vremenski nizovi s jednogodišnjim vremenskim razdobljima. Takođe, ako se trend izračunava na bazi malog broja podataka, treba postojati rezerva kod njegove interpretacije.

Prema našim projekcijama, u narednih pet godina broj radno sposobnih stanovnika će se smanjiti za 41.641 lica. U relativnim odnosima, to znači da će se izlazak iz radnosposobnog stanovništva biti veći za 42% od ulaska u radnosposobno stanovništvo. Pošto je realno pretpostaviti da u ovoj oblasti neće biti značajnijih promjena do 2021. godine, ovaj trend će se nastaviti. Kada je ulazak veći od izlaska u radno doba, tada je prisutna proširena reprodukcija radnog kontingenta, ako se poklapaju imamo jednostavnu (prostu) reprodukciju, odnosno kada je izlazak veći od ulaska tada je u pitanju opadajuća reprodukcija radnog kontingenta (Pucar, 2017.).

Tabela 9. Ulazak i izlazak u radni kontingent u Srpskoj

Godina	Ulazak	Izlazak	Indeks
2017.	11 647	18 842	61,81
2018.	11 497	20 106	57,18
2019.	11 439	19 897	57,49
2020.	11 156	20 118	55,45
2021.	11 101	19 518	56,87
Ukupno:	56 840	98 481	57,72

Izvor: Autorovo izračunavanje na osnovu primarnih podataka

Koeficijent ulaska koji pokazuje broj lica starih 10-14 godina na 100 lica u radnoj dobi u određenoj godini (t) indikator je približne veličine priliva novih generacija u radno doba u narednom petogodištu u odnosu na sadašnju veličinu radnog kontingenta:

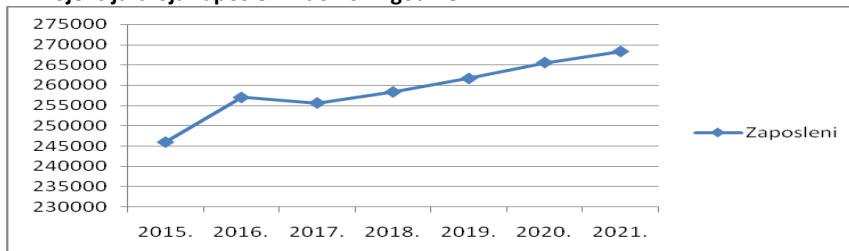
$$u'' = \frac{P_{(10-14)}}{P_{(15-64)}} \times 100$$

$$u'' = \frac{56\,840}{799\,016} \times 100 = 7,1 \text{ (Pašalić, 2016).}$$

Odnos između ulaska i izlaska u i iz radnog kontingenta predstavlja koeficijent zamjene (z1 koji je ujedno mjera demografskog pritiska mlade populacije na zapošljavanje. U Republici Srpskoj je u toku opadajuća reprodukcija radnog kontingenta. U narednom petogodištu 100 lica koja izlaze iz radnog kontingenta zamjenjivaće u prosjeku 58 lica ili 42%.

U uslovima smanjenja radno sposobnog stanovništva, projekcija ukazuje da će tražnja za radnom snagom nastaviti da raste. U sljedećoj tabeli prikazujemo podatke o broju zaposlenih u RS, koji je izračunat na bazi jednačine postojećeg trenda i ekstrapoliran na period 2017. - 2021. godina.

Grafikon 1. Projekcija broja zaposlenih do 2021. godine

Izvor: Pucar, S. (2017), Analiza tržišta rada i projekcije, RZS, Banja Luka

Broj radnih mjesta će sa 257.000 u 2016. godini porasti na oko 268.000 u 2021. godini, što je razlika od oko 11.000 novih radnih mjesta ili prosječno oko 2.200 radnih mjesta godišnje u periodu 2017 – 2021. godina. Ono što govori u prilog ovakvom razvoju događaja je, svakako, projekcija ekonomskog rasta. Naime, Međunarodni monetarni fond predviđa nastavak ekonomskog rasta u BiH. Na grafikonu 10 vidimo projekciju ekonomskog rasta od strane MMF-a, gdje se u cijelom periodu predviđaju stope rasta 3-4%. Ekonomski rast je usko povezan sa rastom broja radnih mjesta, o čemu govori i poznati Okunov zakon kao jedan od zakona ekonomske teorije (Pucar, 2017).

Zanimljivo je analizirati gdje će se odvijati taj predviđeni rast zaposlenosti, u kojim sektorima. Prema našim projekcijama zaposlenosti po sektorima, najveći broj novih radnih mjesta će biti kreiran u prerađivačkoj industriji, dok će najveći gubitnik biti sektor trgovine.

Tabela 10. Projekcija zaposlenih po sektorima 2017.-2021.

	2017.	2021.
Poljoprivreda, šumarstvo i ribolov	8.482	8.773
Vađenje ruda i kamena	5.417	5.802
Prerađivačka industrija	51.370	55.345
Energija	8.210	9.095
Komunalne djelatnosti	5.000	5.337
Građevinarstvo	9.960	8.453
Trgovina	39.086	33.637
Saobraćaj i skladištenje	11.658	12.037
Turizam i ugostiteljstvo	11.210	10.960
Informacije i komunikacije	5.193	5.290
Finansijske djelatnosti i tehničke djelatnosti	5.831	6.113
Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	7.117	7.265
Administracija i pomoćne uslužne djelatnosti	2.920	3.188
Javna uprava i odbrana	25.101	26.752
Obrazovanje	23.063	24.596
Djelatnosti zdravstvene zaštite i socijalnog rada	17.970	19.472
Umjetnost, zabava i rekreacija	3.722	4.589
Ostale uslužne djelatnosti	5.931	7.586

Izvor: Pucar, S. (2017), Analiza tržišta rada i projekcije, RZS, Banja Luka

Ono što bi trebalo imati na umu su moguće promjene po pitanju zaposlenosti u javnom sektoru. Zbog problema javnog sektora u RS, može se desiti da se trend rasta zaposlenosti koji je dosad zabilježen u ovom sektoru ne nastavi, tako da se, u tom slučaju, može desiti da imamo manji broj novih radnih mjesta u periodu na koji se projekcija odnosi. Međutim, ono što je očigledno je rast zaposlenosti u realnom sektoru, pogotovo u izvozno orijentisanoj prerađivačkoj industriji.

Tabela 11. Studenti po oblastima obrazovanja u Republici Srpskoj

God.	Obrazovanje	Human. nauke	Društvene nauke	Prirodne nauke	Inžinjer. i građevin.	Poljo-privreda	Zdravstvo	Usluge
2016.	9,3	9,9	42,5	8,6	10,6	4,4	11,7	3,0

Izvor: Statistički bilten 13., RZS, Banja Luka, 2016.

Da li je obrazovanje visokoobrazovanih kadrova uskađeno sa potrebama tržišta rada? To je pitanje koje nas prati duži vremenski period na koje još uvijek nema adekvatnog odgovora. Trend upisa po oblastima obrazovanja u posljednjih pet godina nema bitnijih promjena. Pod pretpostavkom da će doći do reforme obrazovanja, što traži tržište rada, neće doći do bitnijih promjena ukoliko se istovremeno ne vrši i reforma tržišta rada.

Što se tiče projekcije sektorske strukture nezaposlenosti, najveće smanjenje broja nezaposlenih projicirano je u kategoriji nekvalifikovanih radnika. Ono što je vidljivo je da će u periodu 2017-2021. biti izraženo smanjenje broja nezaposlenih sa kvalifikacijama u oblasti prerađivačke industrije (metalna industrija, prerada drveta, koža i obuća, itd.), a nezaposlenost povećana kod ljudi sa kvalifikacijama u oblasti prosvjete, nauke, kulture, zdravstva, finansija i ekonomije i usluga. Ovdje pretpostavljam da će se postojeći trendovi u sektorskoj strukturi nezaposlenosti nastaviti i u periodu 2017- 2021. godina.

Zaključak

Obrazovanje ima svoje ciljeve, a koji su u funkciji cjelokupnog privrednog razvoja, povećava društvenu mobilnost, omogućava i olakšava prilagođavanje pojedinaca neprekidnim društvenim i socijalnim promjenama. Obrazovanje posmatramo dvojako, u smislu usvajanja potrebnog znanja i učenja primjenjivanja znanja u praksi, posebno je važno u privredama u tranziciji gdje i znanje postaje roba. Isprepletenost obrazovanja, tehničkog progressa i zapošljavanja ključan je trougao u usmjeravanju privrednog razvoja. Depopulacioni trendovi koji već značajno karakterisu sadašnjost, a izvjesno je i budućnost Republike Srpske upućuju na nalaz da se razvoj Republike Srpske ne može zasnivati na brojčanom povećanju ljudskih resursa (radno sposobne populacije), već isključivo na podizanju stvaralačkih i proizvodnih kvaliteta tih resursa, što je zadatak sistema obrazovanja. Negativni dinamički i strukturni demografski trendovi postaju sve više ozbiljna prijetnja društvenoj stabilnosti i ekonomskom razvoju zemlje, što se značajno odražava i na obrazovanje u cjelini. Indeks obrazovanosti (Io) U Republici Srpskoj iznosi 2,65. Posmatrajući to po nižim teritorijalnim jedinicama uočljivi su veliki dispariteti. Iz tih razloga neophodno je ukazati na indeks obrazovanosti kao ključnu komponentu razvoja, ali i raspoložive potencijale u pogledu ljudskih resursa, kao stvarnog pokretača i nosioca ekonomskog i sveukupnog razvoja.

Indeks studentske iskorišćenosti (broj studenata u starosnoj kohorti 20-24 godine) u Republici Srpskoj iznosi 53,85, što je povoljnije u odnosu na indeks obrazovanosti u BiH. Ali, indeks studentske iskorišćenosti pokazuje izrazite disparitete po opštinama/gradovima. Školski sistemi moraju biti u službi mladih kako bi oni mogli da iskoriste svoje intelektualne, radne i životne potrebe u svim njihovim dimenzijama. Inovacije i promjene u društvu nameću redefinisane ciljeve i zadatka obrazovanja. Kad se sagleda cjelokupna situacija, jasno je da je RS u veoma teškoj ekonomskoj situaciji. U slučaju RS, u posljednjih pet godina smo imali recesiju i veoma niske stope rasta, tako da se i ukupna društveno-ekonomska situacija u takvim okolnostima pogoršala. Međutim, mnogo veći problem su demografske promjene nastale u Republici Srpskoj u zadnjih 15 godina. One su izraz dugotrajnih tendencija koje je teško zaustaviti, a još teže preokrenuti. Ako posmatramo radno sposobno stanovništvo u zadnjih 10 godina, uočava se izražen trend pada.

Od ukupnog radno sposobnog stanovništva, aktivno stanovništvo tj. radna snaga (zbir zaposlenih i nezaposlenih) se neće mijenjati u velikoj mjeri, dok će nivo neaktivnog stanovništva tj. radno sposobnog stanovništva koje ne traži zaposlenje, značajno opasti. Prema našoj projekciji, radna snaga bi trebalo da se u periodu 2017. - 2021. smanji u odnosu na 2016. godinu (3,2%), dok bi smanjenje neaktivnog stanovništva

trebalo da iznosi čak 10%. Što se tiče tražnje za radnom snagom u periodu 2010 - 2015, primjetna je relativno mala razlika kada se poredi 2010. i 2015. godina (oko 245.000 zaposlenih). Važno je naglasiti da je zaposlenost u 2016. godini značajno porasla na nivo od 257.000 osoba, i to kao rezultat snažnog rasta prerađivačke industrije, posebno one izvozno orijentisane. Naša projekcija govori da će, čak i u uslovima smanjenja radno sposobnog stanovništva, tražnja za radnom snagom nastaviti da raste. Broj radnih mjesta će sa 257.000 u 2016. porasti na oko 268.000 u 2021. godini, što je razlika od oko 11.000 novih radnih mjesta, a najveći broj novih radnih mjesta biće kreiran u prerađivačkoj industriji. Ono što govori u prilog ovakvom razvoju događaja je, svakako, projekcija ekonomskog rasta. Naime, Međunarodni monetarni fond predviđa nastavak ekonomskog rasta u BiH, gdje se u cijelom periodu predviđaju stope rasta od 3-4%.

Nezaposlenost opada u RS u zadnjih pet godina. Svi pokazatelji govore tome u prilog. Stopa formalne nezaposlenosti je 2012. bila 39,3%, a 2016. godine 33,3%, što je razlika od cijelih šest procentnih poena. Stvarna nezaposlenost je, takođe, smanjena, ali u manjoj mjeri (npr. sa 27% u 2013. na 24,8% u 2016. godini). Prema dosadašnjem trendu do 2016. godine, broj nezaposlenih tj. višak ponude nad tražnjom radne snage će opadati i u periodu 2017 - 2021. godina. Projekcija predviđa pad sa oko 128.000 radnika u 2016, na 104.000 radnika u 2021. godini, što je ukupno 24.000 radnika manje.

Literatura

1. Chesnais J. C.(1978). Age, Productivity et Salaires, Population, broj 6.
2. Nejašmić I. (2005): Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima. Zagreb, Školska knjiga.
3. Pašalić, S. i sar. (2006): Demografski razvoj i populaciona politika Republike Srpske, Bijeljina: Mladost.
4. Pašalić, S., Dragosavljević, P. (2007). Demografski razvoj školske populacije i optimalizacija mreže škola u Republici Srpskoj. Banja Luka: Ministarstvo porodice, omladine i sporta
5. Pašalić, S. (2014): Demografska budućnost Republike Srpske – izumiranje stanovništva ili populaciona revitalizacija, Zbornik Opstanak. Ur. Dragan Batavelić. Aleksandrovac, str. 111-123.
6. Pašalić, S. (2016). Populaciona edukacija kao model demografskog oporavka Republike Srpske, Nova škola br.XVI, Bijeljina: Pedagoški fakultet
7. Pasalic Stevo and Darko Pasalic (2017). Migration Losses in Bosnia and Herzegovina and Demographic Aging, IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences, Vol.II, Issue 6, December 2016.
8. Pasalic Stevo & Pasalic, Darko (2016). Demographic Resources of Bosnia and Herzegovina, International Journal of Development Research vol. 07, Issue, 01.
9. Pašalić, Stevo & Lalić Nenad. (2017). "Influence of Demographic Aging On Economic Development Of The Republic Of Srpska (Bosnia And Herzegovina)", International Journal of Development Research, 7, (07)
10. Popis stanovništva, stanova i domaćinstava u BiH 2013. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH
11. Popis stanovništva, stanova i domaćinstava u Republici Srpskoj 2013. Banja Luka: RSZ
12. Pucar, S. (2017). Analiza i projekcije tržišta rada u Republici Srpskoj 2017-2021, Banja Luka: Unija poslodavaca RS
13. Popis stanovništva, stanova i domaćinstava u BiH 2013. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH
14. Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srpskoj 2016-2021. Vlada Republike Srpske, 2016.
15. Statistički bilteni obrazovanja, Republički zavod za statistiku, Banja Luka, 2016.
16. Stanje na tržištu rada u BiH (2015), Sarajevo: Agencija za statistiku BiH
17. Wertheimer-Baletić, A.(1999). Stanovništvo i razvoj: Zagreb: MATE